

НАРАТЫЎНЫЯ ПРЫЁМЫ Ў РАМАНЕ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА «МЛЕЧНЫ ШЛЯХ»

Аўтар павінен арганізаваць аповед такім чынам, каб ён не быў носьбітам толькі тэматычнай інфармацыі; сама манера аповеду павінна стаць змястоўнай [4, с. 37]. Што тычыцца прозы, якая пісалася у час вайны, да яе заканчэння, то гэта было даволі складана: боль быў настолькі вялікім, рэальнасць такая жорсткая, што для пісьменнікаў — сведкаў ваеннага часу — на першым месцы было выяўленне грамадзянскай пазіцыі, а не пошук арыгінальных мастацкіх прыёмаў. К. Чорны (М. Раманоўскі) на свае вочы ваенных дзеянняў не бачыў (ён не ваяваў на фронце, у той час быў моцна хворы). Усё гэта аддаляла яго ад дэталёвай рэальнасці вайны, вымагала ад яго большай ступені фікцыянальнасці ў тэксце. Разам з тым, гэта дазволіла выйсці за межы нейкіх канкрэтных падзей і сапраўды максімальна абагулена выявіць трагедыю Вялікай Айчыннай вайны.

Прасочым, як разгортваецца тэкст рамана «Млечны Шлях» (1944) і вылучым асноўныя прыёмы, на якіх грунтуецца нарацыя ў творы.

«Млечны Шлях» пачынаецца з расповеду пра рыжага быка, які адбіўся ад чарады і ўцёк, уратаваўся ад немцаў, а зараз, увосень, ублытаўся ў шыпшынік і шукае ратунку. Пакуты жывёлы, стан безвыходнасці ўжо не пакідаюць чытачоў абыякавымі. Затым наратар пераходзіць да аповеду пра спакутаваных людзей. І робіць гэта так, быццам сам толькі заўважыў іх у лесе.

З першых старонак спосаб аповеду правакуе чытача на зацікаўленасць: інфармацыя падаецца невялікімі «дозамі». Наратар імкнецца вывесці чытача з аўтаматызму ўспрыняцця, дзеля чаго стварае інтрыгу: пра ўсё распавядаецца як пра малавядомае і загадкавае, персанажы быццам незнаёмыя і самому апавядальніку, ён нібы прыглядаецца да іх, падае свае тонкія назіранні як здагадкі, а не бяспрэчныя факты. Можна сказаць, што тут выкарыстоўваецца прыём ачужэння [3].

Пасля абмалёўкі адзічэлай жывёлы наратар пераходзіць да партрэта чалавека. Найбольшая ўвага аддаецца твару: з падрабязнасцю гаворыцца пра міміку, пра вусны, вочы. І адразу ж сам апавядальнік прасочвае ўзаема сувязь паміж знешнім і ўнутраным у незнаёмым, нібы сам імкнецца разгадаць чалавечы характар, углядаючыся ў персанажа: *«Гледзячы на гэты твар, можа хто-небудзь знайшоў бы тут упартасць натуры. Можа і так. Але аднак жа сціснутыя губы ўздрыгвалі. Магло гэта быць ад холаду, а можа ад прычын, што караніліся ў душы гэтага чалавека?»* [2, с. 170].

Не застаецца па-за ўвагай наратара рух у душы героя, ён перадаецца праз рух фізічны: то чалавек сядзіць, то ўжо бяжыць, азіраецца, раптоўна прытуляецца да дрэва... Нязмушана перададзена імпульсіўнасць, спантаннасць, роля моманту. Не абыходзіцца без высноў, падказак чытачу, у якіх даволі глыбока раскрываецца сутнасць персанажаў: *«Ён сцярогся чагосьці.*

Можса яму ўвесь свет быў страшан. Бо як толькі ён дабег да першага дрэва, адразу дапаў да яго ўсёй постацю сваю» [2, с. 171].

Самыя няўлоўныя пачуцці і думкі знаходзяцца ў цэнтры аповеду. Неспакойная ўвага персанажаў адзін да аднаго пераходзіць у напружаную нянавіць і варожасць. І раптам двух незнаёмых людзей адзін толькі момант — знешняя пагроза з боку іншых — ператварае з ворагаў у негалосных змоўшчыкаў: *«А як жа! У іх жа цяпер ёсць адна справа, і можса слаўнае і такое жаданае сяброўства запануе паміж імі» [2, с. 174].*

Перад чытачом з'яўляецца яшчэ адна пара людзей (яны паказваюцца адзін за адным, быццам на сцэне). Першы чалавек характарызуецца наступным чынам: *«Нейкая як бы паглыбленасць у самога сябе была ў ім» [2, с. 173], здзіўленасць, дзякуючы якой «сваю радасць чалавек можса знайсці ў кожнай травіне» [2, с. 174].* Другі чалавек абыякавы, халодны, але і ў ім, як бачыць наратар, *«тлее пакута»*. *«Можса яму яшчэ і суджана было стаць на шлях да пошукаў веры» [2, с. 175], — адзначаецца ў творы. Пакуль наратар не пакідае чытача без веры ў чалавечае ў чалавеку, нават калі гэта, як даведваемся пасля, немец. Нездарма А. Адамовіч заўважыў, калі пісаў пра «Млечны Шлях»: «Але К. Чорны лічыць патрэбным убачыць і паказаць у суровым і жорсткім 1943 г. такую магчымасць. Бо яна заўсёды існуе, у самім чалавеку, у які б «шурупчык» яго не ператварылі (у звычайны ці «нержавеючы») [1, с. 158].*

Характары раскрываюцца ўжо ў час нямога ўзаемадзеяння паміж героямі. Вочы, рухі, жэсты гавораць у тэксце не менш, чым самі непасрэдныя дзеянні ці словы персанажаў.

Па-мастацку ў рамане паказана, як недаверлівых, варожых адзін да аднаго незнаёмых людзей аб'яднаў голад, інстынкт самазахавання. Відавочна, паляванне на быка ў творы невыпадковае: калі ў свеце адбываюцца войны, значыць, не так далёка прагрэс адышоў ад пячорных людзей каменнага веку...

Калі персанажы, за якімі з цікаўнасцю «сочыць» і наратар, трапляюць у незнаёмую хату, то і там перад чытачом загадка: труна; людзі, імёны якіх не называюцца (апрача Ганусі)... Усё гэта працягвае інтрыгаваць рэцыпіента.

Скразным у творы з'яўляецца матыў недаверу. Не толькі чацвёрта зведзеных лёсам не вераць адзін аднаму, але і гаспадар з насцярожанасцю ставіцца да незнаёмых людзей. Наратарам адзначаецца: *«Брыдкі час, не варты чалавека. Чалавек не верыць сабе падобнаму» [2, с. 181].*

У хаце, у якую трапілі, «паляўнічыя» на быка бачаць мёртвую дзяўчыну. Каля яе знаходзіцца сястра: *«Позірк яе быў спакойны і ўраўнаважаны, ён як бы гаварыў: няхай вас увойдзе сюды хоць сто чатыры, нічога на свеце ад гэтага не зменіцца» [2, с. 181].* Зноў адзначаем, што позірк і рух, міміка адыгрываюць вельмі важную ролю, яны рухаюць сюжэт.

Дзяўчынка і чалавек, які ўкленчыў, не рэагуюць на тых, хто прыйшлі. Змаганне чацвярых за жыццё сутыкаецца са смерцю.

Уся чалавечая сутнасць можа выяўляцца ў тэксце ў адно імгненне. Вось гаспадар хаты, чалавек, якому было адмовілі ў яго бядзе дапамагчы пахаваць

дзяўчынку: *«Выгляд у яго стаў адразу такі, што яму ўжо як бы і не патрэбна чужая дапамога. Ён маўчаў і беспарадна як бы чагосьці шукаў вачыма ў пустых кутах. Нават самы абьякавы старэйшы заплакаў»* [2, с. 182].

Калі Гануся, дачка гаспадара, запаліла ў печы, чацвёрта сталі чакаць мяса. І чаканне аб'ядноўвае, праз яго раскрываецца агульнае. Паміж персанажамі недавер і ў той жа час спроба *«пазнаць адзін аднаго»* [2, с. 184].

У творы шмат маўчання. Персанажы і ўзаемадзеянні могуць моўчкі: і чытач заўважае ціхае дзеянне, блізкае да бяздзеяння, але з духоўнымі зрухамі, калі гавораць вочы, жэсты, моманты...

Усталёўваецца давер паміж гаспадаром і салдатам, які ўцёк з нямецкага палону.

Дыялогі ў раманах кароткія, на першы погляд, малазмястоўныя. Але падкрэсліваюць прысутнасць кантакту паміж персанажамі. Калі пачынаецца споведзь перад Ганусяй маладога студэнта, які задушыў немца і ўцёк з палону, гучаць філасофскія развагі пра механічнае жыццё, пра будучых дзяцей... Персанаж як бы ператвараецца ў другаснага наратора, які адкрыта, экспліцытна асуджае фашызм: *«Калі нам суджана пабіць фашыстаў і калі мы пашкадуем іх, збітых, і будзем гаварыць, што і яны людзі, то хто так можа гаварыць, калі я не дарую!»* [2, с. 202]

Ужо сам студэнт распавядае пра тое, як убачыў быка, немца... Думка, пададзеная першасным наратарам, такім чынам працягваецца: *«Я ўзненавідзеў яго за тое, што ён прывалоўся на маю зямлю, адабраў у мяне радасць, загнаў мяне ў аглоблі і не дазволіў мне быць і далей мяккім і добрым, літасцівым і лагодным перад чужой пакутай»*. І тут жа ўзнікае знаёмая тэма: *«Мы пачулі, як недзе непадалёку зарыкаў бык»* [2, с. 203]. Паўторная апеляцыя да палявання на быка невыпадковая. Чытача тэкст вяртае да ўжо вядомага, да магчымасць убачыць усё яшчэ раз вачыма другога персанажа, з другога пункту гледжання.

Далей тэкст рамана ўжо разгортваецца па-іншаму, у рэалістычным, а не ў мадэрнісцкім дыскурсе. Напэўна, таму А. Адамовіч адзначыў *«“залом” на сярэдзіне твора»* і напісаў, што *«другая палавіна “Млечнага Шляху” можа здацца недапрацаванай»* [1, с. 141].

«Тыя ўсе», «той, хто рабіў труну», «Ганусін бацька» — аповед на працягу вялікай часткі рамана ідзе без агучвання імёнаў персанажаў. Імёны Уладзіміра Ярмаліцкага і Мікалая Сямагі становяцца вядомымі бліжэй да фіналу. Напрыканцы твор набывае алгарытмізаваную сюжэтнасць, белетрыстычнасць.

Раман мае адназначнае вырашэнне, нягледзячы на знешні дыялагізм у яго пачатку. Аўтарская інтэнцыя нібы змяняецца напрыканцы твора. Спачатку была задача паспрабаваць убачыць у кожным чалавека, а пасля — паказаць, што ўсё ж немцаў, якія прыйшлі заваёўваць чужую зямлю, ніяк нельга называць людзьмі. У рамана знаходзім максімальную абагуленасць: мастацкая мадэль свету рэпрэзентуе аўтарскае разуменне ваеннага часу, адпаведнае светаўспрымання 1941 — 1945 гг.

Людзей аб'ядноўваюць інстынкты (голад), а раз'ядноўваюць маральныя ўстаноўкі. Праз паводзіны ў час прыезду немцаў у хату (а гэта памежная сітуацыя, дзе кожны з тых, хто ў хаце, мусіць рабіць выбар) характарызуюцца персанажы.

Такім чынам, у рамане К. Чорнага «Млечны Шлях» можна вылучыць наступныя наратыўныя прыёмы:

— ачужэнне: акцэнтаванасць сюжэтна-фабульнай інтрыгі з атмасферай таямнічасці і паступовым увядзеннем персанажаў аднаго за адным, адсутнасць імёнаў персанажаў на працягу большай часткі рамана;

— спалучэнне ўнутранай падзейнасці ў творы са знешняй: «гаворачыя» рухі, міміка, партрэтныя дэталі; «нямое» ўзаемадзеянне паміж героямі (адбываецца, дзякуючы пластычнасці і натуралістычнасці, якія выкарыстоўвае наратар); актыўная роля моманту ў разгортванні сюжэта;

— увядзенне персанажаў-наратараў; зварот другаснага персанажа-наратара да падзей, апісаных першасным наратарам, што падкрэслівае значнасць моманту, дазваляе паглядзець вачыма некалькіх персанажаў на адну і тую ж падзею;

— кантрасныя матывы (скразны матыў недаверу і поруч матыў неабходнасці і пошуку блізкасці);

— множная факалізацыя і адначасовае збліжэнне пунктаў гледжання (кожны з персанажаў па-свойму бачыць вайну, але ў той жа час пункты гледжання персанажаў збліжаюцца ў наступных кропках-канцэптах: голад, паляванне на быка, хата, труна з мёртвай дзяўчынкай, міласэрнасць Ганусі, спрадвечнасць Млечнага Шляху).

Гэтымі наратыўнымі прыёмамі ў творы 1944 г. вызначаны класічны ўзровень мастацкага мыслення беларускага пісьменніка, уласна-чорнаўская паэтыка з элементамі мадэрнізму і экзістэнцыйнага светаадчування.

ЛІТАРАТУРА

1. Адамовіч, А. Маштабнасць прозы: Урокі творчасці Кузьмы Чорнага.— Мінск: Навука і тэхніка, 1972.
2. Чорны, К. Млечны Шлях // Збор твораў у васьмі тамах. Том 6. – Мінск: Маст. літ., 1974. – С. 169–228.
3. Шкловский, В.Б. О теории прозы. – М.: Советский писатель, 1983.
4. Шмид, В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003.